

Examining the Point of View of Managers of Support Organizations Towards Women Heads of Households and Their Empowerment

ARTICLE INFO

Article Type

Research Article

Authors

Maryam Behjati Ardakani¹
Ali Malekpour^{2*}

How to cite this article

Maryam Behjati Ardakani, Ali Malekpour, Examining the Point of View of Managers of Support Organizations Towards Women Heads of Households and Their Empowerment, *Journal of Islamic Life Style Centered on Health*, 2022:5(4): 783-799.

1. PhD student, Department of Sociology, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Sociology, Roudhen Branch, Islamic Azad University, Roudhen, Iran (Corresponding Author)

* Correspondence:

Address:

Phone:

Email: malekpour.ali875@gmail.com

Article History

Received: 2021/11/04

Accepted: 2022/01/12

ABSTRACT

Purpose: This research was conducted to examine the views of managers of guardian support organizations in empowering women heads of households and tried to check what are the concepts of women heads of households and empowerment based on these managers and which capabilities (welfare, accessibility, awareness) are the empowering measures of these organizations. , participation, control) and achievements (material, psychological and social) and what is the reason for this targeting and what are the criticisms on them.

Materials and Methods: This research, which was conducted qualitatively and with interview tools, showed that the definition of female head of the household contains gender stereotypes and does not include various aspects of empowerment.

Findings: The attitude of managers of tuli organizations is based on a supportive approach, not empowerment and women's guardianship has been harmed, and while ignoring women's right to choose, they tend to encourage women to leave this situation and remarry them. Emphasis of tuli organizations only It is based on welfare capabilities and material achievements, and other capabilities and achievements have been neglected or considered counter-value.

Conclusion: Because of this, most of the empowerment programs have been defined on the axis of employment and entrepreneurship, and other aspects of empowerment have been considered only in a secondary way, or have been completely forgotten or denied. In the empowerment programs of women heads of households, instead of targeting the society and taking action to change the space and environment of these women and the stereotypes and social relations that cause their disability, each of these women has been targeted individually.

Keywords: Empowerment, Female Head of Household, Capability Justice, Empowerment

بررسی دیدگاه مدیران سازمانهای حمایتی به زنان

سرپرست خانوار و توانمندسازی آنان

مریم بهجتی اردکانی^۱

دانشجوی دکتری، گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

علی ملک پور^{۲*}

استادیار، گروه جامعه‌شناسی، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی، رودهن، ایران (نویسنده مسئول)

چکیده

هدف: این پژوهش، جهت بررسی دیدگاه مدیران سازمانهای حمایتی متولی در توانمندسازی زنان سرپرست خانوار انجام گردید و کوشید بررسی کند که از نظر این مدیران، مفهوم زن سرپرست خانوار و توانمندسازی مبتنی بر چیست و اقدامات توانمندساز این سازمانها کدام قابلیت‌ها (رفاهی، دسترسی، آگاهی، مشارکت، کنترل) و دستاوردها (مادی، روانی و اجتماعی) را هدف‌گذاری کرده‌اند و این هدف‌گذاری مبتنی بر چه علتی بوده و چه نقدهایی بر آنها وارد است.

مواد و روش‌ها: این پژوهش که به صورت کیفی و با ابزار مصاحبه صورت گرفت، نشان داد که تعریف زن سرپرست خانوار واجد کلیشه‌های جنسیتی است و جنبه‌های مختلف توانمندسازی را لحاظ نکرده است.

یافته‌ها: نگرش مدیران سازمانهای تولی، مبتنی بر رویکرد حمایتی است، نه توانمندسازی و زن‌سرپرستی یک آسیب دیده شده است و ضمن بی‌توجهی به حق انتخاب زنان، گرایش به تشویق بر خروج زنان از این وضعیت و ازدواج مجدد آنها دارند. تاکید سازمانهای متولی تنها بر قابلیت‌های رفاهی و دستاوردهای مادی است و دیگر قابلیت‌ها و دستاوردها مغفول مانده‌اند یا ضد ارزش محسوب گردیده‌اند.

نتیجه‌گیری: به همین واسطه، عمده‌ی برنامه‌های توانمندسازی بر محور اشتغال و کارآفرینی تعریف شده است و جنبه‌های دیگر توانمندی تنها به صورت تبعی ملاحظه گردیده‌اند و یا به طور کل فراموش شده یا انکار گردیده‌اند. در برنامه‌های توانمندسازی زنان سرپرست خانوار، به جای هدف‌گیری جامعه و اقدام در جهت تغییر فضا و محیط زیست این زنان و کلیشه‌ها و روابط اجتماعی موجد ناتوانمندی آنها، هر یک از این زنان را به صورت منفرد هدف گرفته است.

کلید واژه‌ها: توانمندسازی، زنان سرپرست خانوار، عدالت قابلیت، قدرتمندسازی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۲

* نویسنده مسئول: malekpour.ali875@gmail.com

مقدمه

عدالت اجتماعی به گونه‌ای کلی و عدالت برای گروه‌های خاص اجتماعی که از چرخه‌ی توسعه بنا به دلایل اجتماعی جامانده‌اند، در محور مباحث سیاستگذاری اجتماعی قرار می‌گیرد. از جمله اقسام مسابلی که در حوزه عدالت مطرح می‌شود، تنظیم مناسب و عادلانه روابط زن و مرد در راستای بهره‌گیری از زندگی مطلوب است که تحت عنوان عدالت جنسیتی تعریف می‌گردد. عدالت جنسیتی اشاره به مبنایی دارد که بر اساس آن، منابع امکانات، فرصت‌ها و در یک کلام، قابلیت‌ها، به صورت غیر تبعیض‌آمیز میان زنان و مردان تقسیم می‌شوند. سفیری [۱].

زنان، به دلایل تاریخی، از قبیل حاکمیت و تداوم نگرش‌های سنتی، باورهای تبعیض‌آمیز در واگذاری نقش‌های اجتماعی به آنها و اجرای سیاست‌های سوگیرانه (مردمحور) از امکانات و قابلیت‌های لازم برای مبارزه با فقر محروم‌اند. دیتینیانو [۲].

اگر قدرت را به معنای کنترل بدانیم، توانمندسازی فرایند به دست آوردن این کنترل است. توانمندسازی، فرایند انتقال از یک حالت فقدان قدرت^۱ به وضعیتی با کنترل نسبتاً بیشتر بر زندگی، سرنوشت و محیط زیست است سن [۳]. توانمندی به زنان امکان انتخاب بر اساس خواسته‌های خود را می‌دهد. شادی طلب و امیری [۴].

از سوی دیگر، زنان گروه متجانسی را تشکیل نمی‌دهند. برخی از آنها، مانند زنان سرپرست خانوار، فقیرتر و آسیب‌پذیرتر هستند. از این رو، در مطالعات و سیاست‌گذاری‌های فقر و نابرابری، باید به آنها اولویت داده شود.

اما تلاش و تجربه‌ی توانمندی زنان تحت تاثیر منافع دارندگان منابع و میراث سوگیری‌های تاریخی سیاست‌گذاری‌ها است که عموماً صبغه‌ی جنسیتی دارند و در سطح نهادهای اجتماعی، به طور ساختاری و تاریخی سازمان یافته‌اند و از طریق قانون، سیاست‌گذاری‌ها و هنجارهای فرهنگی، تعیین می‌کنند که چه کسی چه چیزی را و تا چه حد می‌تواند در اختیار داشته باشد. موانع نهادی، اجتماعی و فرهنگی، از طریق محدود کردن حقوق زنان و از طریق ایجاد مانع بر سر ارتقای قابلیت‌های آنان و نبر تغییر ذهنیت زنان جهت عدم ایجاد فرصت‌های جدید، گستره و نوع فقر زنان را تعیین می‌بخشند. محمد عباس‌زاده در پژوهشی با موضوع توانمندسازی زنان سرپرست خانوار با تاکید بر راهکارهای بومی به این نتیجه دست یافت که توانمندسازی زنان سرپرست خانوار باعث تقویت ابعاد سرمایه اجتماعی می‌شود در پژوهش دیگری سمیه قاسمی و فضیله خانی با عنوان تحلیلی بر مسایل و نیازهای زنان سرپرست خانوار جهت توانمندسازی آنان به این نتیجه دست یافتند که بر اساس وضعیت اقتصادی خانوار، اولویت برنامه حمایتی می‌تواند تامین نیازهای مادی، توانمندسازی روانی و توانمندسازی اجتماعی باشد. سید علی کیمیایی با بررسی شیوه‌های توانمندسازی زنان سرپرست خانوار مطرح کرده اجرای برنامه‌های توانمندسازی وابستگی آنها

توانمندسازی زنان سرپرست خانوار در سه نهاد شهرداری تهران، بهزیستی و کمیته امداد صورت گرفت. در زمینه حجم نمونه، اشباع نظری، مقوله‌ی مبنای دآوری درباره‌ی زمان توقف نمونه‌گیری بود. همچنین، کوشش شد از نمونه با حداکثر نوسان ۱ استفاده شود، تا بدین وسیله دامنه‌ی نوسان و تفاوت در میدان آشکار شود. فلیک [۵]. روشی که جهت کدگذاری و مقوله‌بندی استفاده شد، روش کدگذاری نظری بود. برای تحلیل داده‌ها نیز از روش هفت مرحله‌ای کلابزی استفاده شد.

مبانی نظری تحقیق

عدالت قابلیت

رهیافت قابلیت، برای اولین بار در دهه ۸۰ میلادی، برای نقد جریان رایج توسعه تدوین شد. هدف اصلی این رویکرد، تبیین این مساله بود که در اقتصاد رفاه و توسعه، این انسان است که باید موضوعیت داشته باشد و دیگر مفاهیم، به مثابه ابزاری در خدمت انسان مورد بررسی قرار گیرند. سن [۶].

قابلیت ۲ را مجموعه‌ای از عملکردهای مختلف می‌داند که برای فرد با ارزش هستند و فرد می‌تواند از میان آن‌ها دست به انتخاب بزند. سن [۳].

مفهوم عملکرد که ریشه ارسطویی دارد، نشان‌دهنده چیزهایی است که نیل به آن‌ها برای فرد ارزشمند است. عملکرد می‌تواند از امور ابتدایی نظیر تغذیه کافی و رهایی از بیماری، تا امور پیچیده نظیر عزت نفس را در برگیرد. سن، زیستن را مجموعه‌ای از عملکردهای به هم مرتبط می‌داند که متشکل از بودن‌ها و انجام دادن‌ها است. قابلیت، نوعی آزادی است؛ آزادی دستیابی به ترکیب‌های مختلفی از عملکردها و یا به عبارت ساده‌تر، دستیابی به سبک‌های گوناگونی از زندگی که فرد می‌تواند آن‌ها را انتخاب کند. سن [۷]. عملکردها، دستاورد هستند؛ در حالی که قابلیت، توانایی به دست آوردن است. عملکردها، به نحو مستقیم‌تری مربوط به شرایط زندگی می‌شوند، اما قابلیت‌ها، آزادی به معنی مثبت آن، یعنی فرصت‌های واقعی یک فرد با توجه به نوع زندگی او می‌باشند. هزارجریبی و صفری شالی [۸].

رفاه و دستاورد را، بدون توجه به جنبه‌ی فرصت و آزادی انتخاب، نمی‌توان مبنایی صحیح برای ساماندهی زندگی اجتماعی قرار داد. دستاورد رفاهی، صرفاً متوجه نتیجه نهایی، بدون آزادی انتخاب است؛ اما در رهیافت قابلیت، نگرش به افراد به عنوان موجودات منفعل و دریافت‌کننده رفاه، به نگرشی که در آن، قضاوت‌ها و ارزش‌های شخص اولویت می‌یابند، تغییر می‌کند. سن [۹].

سن، مفهوم عملکرد را فراتر از عمل عامدانه گسترش می‌دهد تا هر وضعیت وجودی فرد را در برگیرد (سن، ۱۹۸۵: ۱۰). بدین ترتیب، نه تنها انتخاب کردن، بلکه وضعیت ذهنی، اعم از لذت، خستگی و ترس، که با خود عمل همراه است و حتی فرآیندها نیز عملکرد نقلی می‌شود. به همین دلیل، عملکرد هر فردی، با سه وضعیت جسمی، روانی و اجتماعی فرد مرتبط می‌گردد. گور [۱۰].

به سازمان‌های حمایتی کاسته و آنان به لحاظ اقتصادی و اجتماعی، خود را همچون سایر افراد جامعه می‌بینند. در پژوهشی دیگرگرمی شکوری سیاست‌های حمایتی و توانمندسازی زنان را مورد بررسی قرار داد و به این نتیجه رسید که خدمات ارایه شده نقش قابل توجهی در بالا بردن خودانگیزی جمعیت نمونه نداشته و در غالب موارد، این خدمات به استقلال و رهایی خانوارها از نیازمندی منتهی نشده است معصومه جعفری مه‌تاشبررسی تاثیر خدمات کمیته امداد امام خمینی بر توانمندسازی زنان سرپرست خانواررا بررسی کرد و به این نتیجه دست یافت که فقط آن دسته از خدمات کمیته امداد که در راستای تقویت عاملیت زنان می‌باشد، می‌تواند منجر به توانمندسازی زنان سرپرست خانوار شوند. روبن و بایسا ماهیت چندبعدی توانمندسازی زنان را مورد مطالعه قرار داد و عنوان کرد ه که فراتر از رویکرد اقتصادی اکثر مداخلات در زمینه‌ی توانمندسازی زنان بر ابعاد اقتصادی تمرکز دارند، باستول و کورشی عوامل اقتصادی، روانی و اجتماعی توانمندسازی زنان سرپرست خانوار را مورد مطالع قرار داد اما یافته‌ها نشان دادند که روابط میان توانمندی اقتصادی و ابعاد دیگر توانمندسازی ضعیف است عزت نفس، حمایت اجتماعی، کنترل درونی، روحیه و آموزش به طور معناداری بر توانمندسازی زنان اثر گذاشته است. راتود و دامدهار بررسی تاثیر اقدامات سازمان MAVIM بر توانمندسازی زنان را بررسی نمود و در نهایت شاخص توانمندسازی روان‌شناختی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی زنان پس از مشارکت در فعالیت‌ها افزایش یافته است. می‌توان گفت که اکثر پژوهش‌های توانمندسازی زنان تنها بر بعد خاصی از توانمندسازی متمرکز شده‌اند. برخی از پژوهش‌ها، به جای بررسی توانمندی، بر احساس توانمندی متمرکز شده‌اند. نقش سازمان های متولی در توانمندسازی در اکثر پژوهش‌ها مغفول مانده است. بسیاری از پژوهش‌ها به رویکرد قابلیت در توانمندسازی کم توجه بوده اند.

پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه‌ی توانمندسازی، این مساله را یا از منظر تشخیص مساله‌ی محرومیت‌ها و فقر نگریسته‌اند و یا از منظر بررسی نتایج اقدامات توانمندسازی و هیچ‌گاه منظر بنیادین سیاست‌گذاری‌ها مورد بررسی نبوده است و اقدامات این سازمان از خلال این مبانی و مناظر مورد بررسی قرار نگرفته‌اند. بر این مبنا، این پژوهش پاسخ به پرسش‌های زیر را به عنوان مساله پی می‌گیرد:

- ۱) از دیدگاه مدیران سازمان‌های حمایتی، مفهوم زن سرپرست خانوار و توانمندسازی مبتنی بر چیست؟
- ۲) از دیدگاه مدیران سازمان‌های حمایتی چه نوع اقداماتی توسط هر یک از سازمان‌های حمایتی در جهت توانمندسازی زنان سرپرست خانوار اجرا شده است و این اقدامات مبتنی بر چه علل و اهدافی بوده است؟
- ۳) از دیدگاه مدیران سازمان‌های حمایتی، علل ضعف برنامه‌های توانمندسازی زنان سرپرست خانوار در سازمان‌های حمایتی چیست؟ این پژوهش به صورت کیفی و با ابزار مصاحبه اکتشافی نیمه ساخت یافته و مساله‌محور در جامعه آماری مدیران ارشد و میانی حوزه

1 Capability

1 Maximal Variation

رویکرد قابلیت از سه طریق زمینه‌های رهایی زنان از فقر جنسیتی را فراهم می‌کند:

- ۱) توجه به ساختار تبعیض‌آمیز نهادهای اجتماعی و تاثیر جنسیت در توزیع منابع و امکانات
- ۲) دفاع از آزادی‌های اقتصادی زنان، نظیر اشتغال و کسب درآمد
- ۳) تحول مفهومی فقر از فقر درآمدی به فقر قابلیت، با توجه به عوامل غیرمادی (فرهنگی، اجتماعی و سیاسی) فقر. سن. [۱۷].

۲-۳ توانمندسازی

از اواسط دهه ۱۹۸۰، توانمندی زنان بخش مهمی از بحث‌های جنسیت و توسعه را تشکیل داد و بعدها با انتقادات فمینیستی از نظریات توسعه، عمومیت یافت. در دهه ۱۹۹۰، سازمان‌های بین‌المللی توسعه، اصطلاح توانمندسازی را پذیرا گشتند؛ هرچند که همواره رویکردی جامع به آن نداشتند و گاه آن را تا حد توانمندسازی اقتصادی فروکاستند. قدرت، هسته اصلی مبحث توانمندی است که در ترجمه واژه به فارسی، واژه قدرت حذف و توانمندی به جای آن آمده است؛ حال آن که توانمندی در واقع فرایند قدرت بخشیدن به افراد است.

قدرت، به معنی وجود بالقوه توانایی برای حرکت افراد در یک مسیر انتخاب شده، برای رسیدن به یک هدف یا ایجاد یک اثر است. قدرت بخشی، فرایندی است که طی آن، دسترسی افراد به هر یک از منابع قدرت بیشتر می‌شود و توان این را به دست می‌آوردند که از امکانات موجود برای بهبود وضعیت خود و جامعه استفاده کنند. به واقع، توانمندسازی تنها تغییر افراد نیست؛ بلکه تغییر محیط، سیستم‌ها و سازمان‌ها را نیز دربر می‌گیرد.

توانمندسازی را گسترش دارایی‌ها و توانایی‌های افراد فقیر، برای مشارکت، مذاکره، اثرگذاری و مسوولیت‌پذیر کردن نهادهایی که بر زندگی آنها اثر می‌گذارند تعریف می‌کنند. چهارچوب مفهومی این دیدگاه از چهار بلوک تشکیل شده است؛ شرایط نهادی، ساختارهای اجتماعی و سیاسی، دارایی‌ها و توانایی‌های فردی و جمعی. نارایان. [۱۸].

توانمندسازی یک فرایند محسوب می‌شود که افراد را قادر می‌سازد تا خودمختاری، کنترل و اعتماد به نفس کسب کنند و با قدرت فردی و جمعی، برای تفوق بر شرایط اجتماعی مسلط و تبعیض‌گرا اقدام نمایند. مالهارتا و دیگران. [۱۴].

۲-۴ توانمندسازی زنان

توانمندسازی، خواستار قدرت دادن به زنان، نه به معنای برتری، بلکه به معنای افزایش توان برای اتکا به خود و گسترش حق انتخاب در زندگی است. کتابی و دیگران. [۱۹]. توانمندسازی زنان را به چالش کشیدن مناسبات سنتی قدرت بین زن و مرد و تلاش برای باز توزیع قدرت و منابع تعریف می‌کنند. فارست. [۲۰]. توانمندسازی، معرف پیشرفت از یک موقعیت (ناابرابری جنسیتی) به موقعیت دیگر (برابری جنسیتی) می‌باشد. این فرایند، از سطح فردی شروع می‌شود و تا سطوح اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و نهادی پیش می‌رود. مالهارتا و دیگران. [۱۴].

عاملیت، به توانایی تعقیب و پیگیری اهدافی که برای فرد ارزشمند است یا برای ارزشمند بودن آن‌ها دلایلی دارد، اشاره می‌کند. الکبری و دنولین. [۱۱]. عاملیت را می‌توان این گونه نیز بیان کرد: یک فرد، با در نظر گرفتن رابطه وی با عمل X، تنها زمانی به عنوان عامل در نظر گرفته می‌شود که:

- ۱) به تنهایی، بدون آن که تحت فشار کسی یا چیزی قرار داشته باشد، تصمیم بگیرد که عمل را انجام دهد.
- ۲) برای تصمیم خود دلایلی داشته باشد.
- ۳) عمل را خودش انجام دهد و یا در انجام آن نقش موثر داشته باشد.

۴) از این طریق، تغییری در جهان ایجاد کند و یا در ایجاد این تغییر، سهیم باشد. کروکر و رابینز. [۱۲].

قابلیت‌ها در وهله اول، متعلق به افراد هستند، نه گروه‌ها و جمع‌ها؛ اما انتخاب و عمل فرد، بدون توجه به جامعه و محیط، معنا ندارد. وقتی کسی که به امری می‌اندیشد، آن را برمی‌گزیند و عمل می‌کند، عامل کنش‌ها است؛ اما درک چرایی و چگونگی این کنش‌ها، بدون فهم مناسبات اجتماعی، ناممکن است. سن. [۱۳].

۲-۲ عدالت جنسیتی

برابری جنسیتی^۱ را شرایط برابر در قانون، برابری فرصت‌ها و برابری صدا تعریف نموده‌اند. مالهارتا و دیگران. [۱۴]. با توجه به اندیشه‌ی عدالت قابلیت، می‌توان عدالت جنسیتی را از یک سو، رفع موانع فرهنگی، سنتی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی دانست که بیش از آن که در واقعیت‌های وجودی و بیولوژیک زنان ریشه داشته باشند، ساخته تاریخ و اجتماع هستند و تصویری فرودست از زنان ارایه می‌کنند و از سوی دیگر، ایجاد ترتیباتی در اجتماع است که طی آن، زنان و مردان، فارغ از شرایط بیولوژیک خود، از قابلیت‌ها، عاملیت‌ها و دستاوردهای یکسانی برخوردار گردند.

ریترز معتقد است که بحث نابرابری جنسی چهار مضمون اساسی دارد:

- ۱) زنان و مردان در موقعیت‌های اجتماعی نابرابر قرار دارند و از مزایا و منابع اجتماعی، قدرت و فرصت‌های تحقق نفس متفاوتی برخوردارند.
- ۲) نابرابری از ساختار جامعه سرچشمه می‌گیرد. تفاوت‌های زیست‌شناختی زن و مرد نباید به نابرابری در ساختار اجتماعی منجر شود.
- ۳) هیچ الگوی مشخص، ثابت و یکسان تفاوت طبیعی‌ای میان دو جنس مذکر و مونث وجود ندارد.

۴) تبعیض جنسیتی میان زنان و مردان، امری تغییرپذیر است و با قرار دادن زنان و مردان درون ساختارهای برابر، می‌توان آن را از میان برداشت. ریترز. [۱۵].

بررسی جنسیتی اکثر نظریه‌های توسعه، حاکی از نارسایی آن‌ها در زمینه مسایل زنان و موانع جنسیتی در برخورداری از فرصت‌ها و منابع زندگی است. این رویکردها، یا نگرشی انفعالی به زنان دارند و یا با تلقی انتزاعی از آزادی و فرصت برابر، از توانمندی غافل می‌شوند. میروسی نیک. [۱۶].

1 gender equality

پتانسیل زنان برای تغییر خود است (کیم، [۲۴]). توانمندسازی روانی شامل حالت‌های زیر است:

- ۱) تاثیر یا خود تعین: ادراک افراد از درجه‌ی تاثیرشان
- ۲) معناداری: افراد باید کاری را که انجام می‌دهند، ارزشمند احساس کنند.
- ۳) رشد حرفه‌ای: به رشد شخص در شغل و تخصص اشاره دارد.
- ۴) استقلال و تصمیم‌گیری
- ۵) شایستگی و خودباوری: درجه‌ی تاثیر نقش یا تسلط شخصی
- ۶) اعتماد کیم، [۲۴].

توانمندسازی روان‌شناختی، مفهوم‌سازی و انعطاف‌پذیری ذهنی افراد را افزایش می‌دهد. این شرایط، احساس بهزیستی، شادابی و سرزندگی را قوت می‌بخشد. جعفری و دیگران، [۲۷].

۲-۵ ساختار توانمندسازی زنان

توانمندسازی زنان سه بعد اساسی دارد:

- ۱) منابع: اعم از منابع مادی، اجتماعی (تعهدات و انتظاراتی که در مناسبات، شبکه‌ها و ارتباطات وجود دارند و افراد را قادر می‌سازند موقعیت‌ها و فرصت‌های زندگی خود را بیش از آنچه به واسطه‌ی تلاش‌های فردی آن‌ها به تنهایی ممکن می‌شود، بهبود بخشند.) و انسانی (دانش، مهارت، خلاقیت)

منابع، به خودی خود منجر به توانمندی نمی‌گردند، ولی پیش‌فرض دست‌یابی به توانمندی هستند. منابع، از طریق نهادها و فرآیندهای گوناگونی توزیع می‌شوند و میزان دسترسی به آن‌ها را قواعد، هنجارها و رویه‌های اجتماعی معین می‌کنند. این قواعد و هنجارها، برخی کنشگران را قادر می‌سازند که میزان و حدود دسترسی دیگران را معین سازند. در مورد زنان، ساختارهای مردسالار نهادهای اجتماعی، به ویژه دولت، چنین نقشی را دارند. قلی‌پور و دیگران، [۲۸].

۲) عاملیت: عاملیت به معنای توانایی تعریف اهداف به گونه‌ای شخصی و عمل کردن بر اساس آن است (شفیعی علویجه، [۲۹]). عاملیت، نه فقط توسط باتوان انتخاب، بلکه به واسطه‌ی نوع انتخاب نیز مشخص می‌شود. تنها زمانی که روش‌های بدیل بودن و عمل کردن به صورت امکانات مادی و فرهنگی در دسترس باشند، گزاره‌های متعارف در نظام اجتماعی، مبنای اختیاری می‌یابند. پیدایش چنین آگاهی انتقادی، مستلزم دسترس‌پذیر بودن گزینه‌ها، یعنی دست‌کم دخیل امکان انتخابی متفاوت می‌باشد خاتم، [۳۰].

۳) دستاوردها: ظاهر داوطلبانه‌ی انتخاب‌ها نباید مورد توجه قرار گیرند، بلکه تنها انتخاب‌هایی محصول توانمندی هستند که نتایج آن‌ها موجب افزایش توانمندی فرد گردد. سن، [۳۱].

سارا لانگه، مبتنی بر تحلیل فوق، بیان می‌دارد که برای توانمندسازی زنان باید پنج مرحله را طی کرد:

- ۱-رفاه: رفاه مادی زنان، مانند تغذیه و درآمد. در این مرحله از توانمندسازی، رفع تبعیض بین زنان و مردان مدنظر قرار می‌گیرد.
- ۲-دسترسی: زنان باید به عوامل تولید کارهای مولد درآمد، خدمات آموزشی مهارت‌زا و محصول و دسترنج خود دسترسی داشته

سارا لانگه، رفاه، دسترسی به منابع، افزایش آگاهی، مشارکت و کنترل را عناصر توانمندسازی معرفی کرده است. مالهاترا و دیگران، [۱۴]. بر این اساس، ابتدا ضرورت برخورداری زنان از توانمندی‌های پایه، مانند سواد، آموزش، بهداشت و ... طرح می‌شود و سپس، فراهم بودن بسترهای اقتصادی و سیاسی برای برخورداری از فرصت‌هایی نظیر آزادی مبادله، اشتغال، مشارکت سیاسی و ابراز وجود اهمیت می‌یابند. سن، [۳].

در اغلب مطالعات، توانمندسازی زنان در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و روان‌شناختی بررسی شده است قاسمی و دیگران، [۲۱]. میان هر یک از این ابعاد با توانمندی به طور کل و با هر یک از ابعاد دیگر توانمندی، رابطه‌ای خطی وجود ندارد. بنابراین، اگر چه هر یک از ابعاد توانمندی شرط توانمندی است، اما کافی نیست.

الف) توانمندسازی اقتصادی

توانمندسازی اقتصادی، افزایش دسترسی زنان به منابع مالی، اعتبارات، تولید درآمد و کنترل منابع درآمدی و تصمیم‌گیری در مورد چگونگی هزینه‌کرد آن را هدف قرار می‌دهند.

تسهیل دسترسی زنان به درآمد، به عنوان اولین گام در فرآیند اطمینان از کنترل زنان بر منابع و تصمیم‌گیری مطرح می‌شود. لانگه، پایین‌ترین سطح توانمندسازی را دریافت منابع ضروری توسط زنان برای اطمینان از رفاه می‌داند و بالاترین سطح توانمندسازی را کنترل شایع در تمام حوزه‌های اجتماعی و اقتصادی لانگه، [۲۲]. هدف نهایی توانمندسازی اقتصادی، کیفیت زندگی مادی بهتر، از طریق حفظ زندگی خود و مدیریت از این زندگی توسط خود زنان است. عباس‌زاده و دیگران، [۲۳].

ب) توانمندسازی اجتماعی

بسیاری از کلیشه‌های فرهنگی و تاریخی، عملکرد جنسیتی را تقویت می‌کنند و به حفظ برتری مردان و حقارت و ضعف زنان منجر می‌شوند. این کلیشه‌ها، تعریف و ترویج رفتار مخصوص زنانه و همچنین، استانداردهای قابل قبول اجتماعی برای زنان و چگونگی بودن و کنش آنان را تعریف می‌کنند. کلیشه‌ها، انتخاب مقتدرانه و سازمان اخلاقی جامعه را محدود می‌سازند. سازمان‌ها نیز از این کلیشه‌ها برای جلوگیری از رشد و بسط انتخاب زنان بهره می‌برند. توانمندسازی اجتماعی، اکتساب شرایطی است که زنان را قادر می‌سازد تا در موقعیت‌های مختلف، کنترل بیشتری داشته باشند. توانمندسازی اجتماعی، ظرفیت مشارکت و اثربخشی در زنان ایجاد می‌نماید. کیم، [۲۴]. توانمندسازی زنان، با مشارکت فعال زنان در جامعه، به افزایش اقتدار اجتماعی آن‌ها منتهی می‌شود. مداخلات مربوط به توانمندسازی اجتماعی، درگیر نمودن شرکت‌کنندگان در تصمیم‌گیری برای اجتماع است که لازمه‌ی آن، داشتن قدرت یا توانایی برای گرفتن تصمیم است. داوینس، [۲۵].

ج) توانمندسازی روانی

توانمندسازی روان‌شناختی، با ایجاد اعتماد به نفس ۲ آغاز و به سرعت به احساس خودارزشمندی ۳ تبدیل می‌شود و موفقیت شخصی را به دنبال دارد (ویلسون، [۲۶]). هدف این نوع توانمندسازی، افزایش

³ Self Steem

¹ Psychological Empowerment

² Confidence

نوع توانمندی زنان و تغییر شرایط نابرابر جنسیتی را از آن‌ها سلب می‌کند.

- شبکه روابط اجتماعی: محدودیت شبکه روابط اجتماعی زنان و در نتیجه، دسترسی پایین آنان به سرمایه اجتماعی، ناشی از قطع روابط با اقوام همسر سابق و یا ناشی از ترجیح تنهایی بر روابط با سایرین، به واسطه کلیشه‌های جنسیتی و یا انگ‌های اجتماعی است. البته با توجه به نقش‌های چندگانه و مسوولیت‌های بسیار، غالباً وقت اضافی نیز برای برقراری روابط اجتماعی ندارند. شادی طلب و گرایی‌نژاد. [۳۳].

- احساس سردرگمی و بی‌هویتی: نگاه منفی همراه با تحقیر، توهین یا تعرض جنسی نسبت به زنان سرپرست خانوار، زمینه را برای سردرگمی و احساس بی‌هویتی و ناامنی در آنان مهیا می‌کند.

۳- یافته‌های تحقیق

پس از انجام کامل مصاحبه‌ها، کلیه مصاحبه‌ها مورد تحلیل قرار گرفتند. گزارش این تحلیلات در بخش‌های زیر ذکر می‌گردد.

۳-۱ کدگذاری باز

در پژوهش حاضر، عمده کدگذاری‌ها از نوع برساخته شده می‌باشند. پس از اختصاص کد به گزاره‌ها، کدهای به دست آمده از مصاحبه‌ها با یکدیگر مقایسه شد تا کدهای مشابه در کنار یکدیگر قرار گیرند و در یک فرایند مقایسه‌ای مستمر، کدهای کم‌تکرار و کم‌اهمیت، حذف و یا به کدهای پرتکرار و مهم‌تر تقلیل یابند. نتایج نهایی کدگذاری باز فوق به شرح جدول زیر می‌باشد. توضیح آن که برای مفیدتر شدن جدول، گزاره‌های نمونه مربوط به اقدامات توانمندساز ذکر نگردیدند.

جدول ۱: نتایج کدگذاری باز

نمونه گزاره	مفهوم	سازمان مصاحبه‌شونده
زنان سرپرست خانوار به زانی گفته میشه که مسوولیت اداره خانواده رو بر عهده دارند.	اداره خانواده	کمیته امداد
زن سرپرست خانوار، زنیه که سرپرست و درآمدی نداره		کمیته امداد
زن سرپرست خانوار، زنی است که همسر خود رو به طور موقت یا دایمی، به علی مثل فوت، از کار افتادگی، سربازی، زندان، اعتیاد و ... از دست داده باشه.	بی‌سرپرستی	بهبیستی
زن سرپرست خانوار زنیه که همسرش فوت شده، طلاق گرفته یا حاضر و قادر به ادامه زندگی باهاش نیستن.		شهرداری
زن سرپرست خانواری تحت پوشش قرار می‌گیره که از جای دیگه‌ای درآمد نداشته باشه.	فقدان درآمد	کمیته امداد
برای ما زن سرپرست خانوار در واقع یعنی زن سرپرست خانوار نیازمند		شهرداری
دختر مجرد بالای ۳۵ سالی که مستقل زندگی می‌کنه هم زن سرپرست خانوار محسوب میشه.	دختران مجرد	شهرداری
زن سرپرست خانواری تحت پوشش قرار می‌گیره که از جای دیگه‌ای درآمد نداشته باشه، بیمه نباشه و تحت پوشش جای دیگه‌ای نباشه.	فقدان پوشش	کمیته امداد
زن سرپرستی تحت پوشش هست که تحت پوشش هیچ نهاد دیگه‌ای نباشه.		شهرداری
با تغییر و تحولاتی که در سطح جامعه داریم و نگرش و باورها و تفکرات در حال تغییر هستن، تعریف زن سرپرست خانوار کامل نیست	نقص تعریف زن	کمیته امداد
خیلی وقتا درآمد حداقلی رو داره، اما این درآمدها زندگی رو تامین نمی‌کنه. باید مورد حمایت قرار بگیره.	سرپرست خانوار	کمیته امداد

۳- آگاهی: زنان باید تشخیص دهند که مشکلات آن‌ها ناشی از کمبودهای شخصیشان نمی‌باشد، بلکه نشات گرفته از نقش‌های جنسیتی مربوط به فرهنگ بوده، لذا قابل تغییر هستند. آگاهی در این مفهوم، به معنای باور داشتن برابری است.

۴- مشارکت: زنان باید در تمام برنامه‌های اجتماعی شرکت کنند. مشارکت آن‌ها باید با تعداد و شمار آن‌ها در جامعه متناسب باشد. ۵- کنترل: به معنی توازن قدرت میان زنان و مردان است (لانگه. [۲۲].

۲-۶ زنان سرپرست خانوار

در دهه‌های اخیر، اعلام زنان سرپرست خانوار به عنوان «فقیرترین فقرا»، در اغلب نوشته‌های توسعه به چشم می‌خورد (بولک. [۳۲]. دلایل بسیاری در تایید محرومیت زنان سرپرست خانوار به دلیل جنسیت وجود دارد؛ از جمله:

- عرضه نیروی کار، اشتغال و درآمد: خانوارهای با سرپرست زن حداقل یک نان‌آور کمتر دارند. در این گونه خانوارها، به واسطه نوع هنجارهای اجتماعی و کلیشه‌های جنسیتی، زنان باید علاوه بر سرپرستی خانواده و کسب درآمد، نقش بازتولیدی را نیز بر عهده بگیرند. چنین شرایطی، آن‌ها را مجبور به کار پاره‌وقت، کار غیر رسمی یا اشتغال خانگی می‌کند. از سویی دیگر، تعدد وظایف، مانع آن می‌شود که فرایندهای ارتقای مهارت را طی کنند. این امر موجب دریافت دستمزد کمتر نیز می‌شود.

- محدودیت حمایت: در سیاست‌های اجتماعی، محدودیت حمایت‌ها به حداقل بقا و حصر آن‌ها در کلیشه‌های جنسیتی، امکان هر

بهزیستی		خانواده‌هایی هستند، مثل خانواده‌های با سرپرست معلول مرزی که توی تعریف نیستند، اما واقعا مرد نمی‌تونه خانواده رو سرپرستی کنه.
بهزیستی		همسران کارگران فصلی هم که درآمد ثابت ندارند، توی تعریف خانواده‌های زن سرپرست جا موندند.
بهزیستی		خانواده‌هایی که درآمد دارند، ولی درآمدشون مکفی نیست هم پوشش داده نمیشن.
شهرداری		زنی که ظاهرا شوهر داره اما در واقع سرپرست خانواره است، بزرگترین گروه هستند که متاسفانه توی آمار زنان سرپرست خانوار نمی‌یان.
شهرداری		سن ۳۵ درست نیست. چون سن ازدواج بالا رفته و این الان سن قطعی تجرد نیست و باید اصلاح بشه.
شهرداری		بحث حداقل درآمد برای زنان سرپرست خانوار باید تغییر کنه.
کمیته امداد	محدودیت کمک هزینه مسکن	مبلغ کمک هزینه مسکن خیلی کمه.
کمیته امداد		سیاست بنیادی کمیته برای زنان سرپرست خانوار، کارآفرینی و اشتغال‌زایی است.
کمیته امداد		آموزش فنی و حرفه‌ای، کاربایی و تسهیلات اشتغال کار اصلی کمیته امداد است.
کمیته امداد	اشتغال، اساس	الزام داریم که افراد حتی‌الامکان کار کنند.
شهرداری	توانمندسازی	اولویت همیشه اشتغال‌زایی هست. خدمات دیگه رو هم به این گروه می‌دهیم.
شهرداری		زنانی که در سن کار نیستند از چرخه ما حذف میشن تا بتونند تحت پوشش کمیته امداد یا بهزیستی قرار بگیرن.
کمیته امداد	مقدار محدود	مستمری ما کفایت هزینه‌های خانوار رو نمیده
شهرداری	مستمری	واقعیت اینه که مستمری‌های کمیته امداد و بهزیستی پاسخ‌گو نیستند.
کمیته امداد	برنامه‌های فرهنگی	امداد برنامه‌های فرهنگی‌ای هم برای زنان سرپرست خانوار داره.
کمیته امداد	اجبار در برنامه‌های فرهنگی	بخشی از برنامه‌های فرهنگی، مثل جشن‌ها و زیارت‌ها، اجباری است.
کمیته امداد	اجبار در خدمات اشتغال	از خدمات کارآفرینی و اشتغال استفاده نکنند یا منابع رو هدر بدن، امکان حذف کامل یا یکسری از خدمات هست.
شهرداری		زنانی که فقط دنبال بسته‌های حمایتی هستند را اصولا جذب نمی‌کنیم.
کمیته امداد	محدودیت منابع	امداد باید با منابع محدود و در چارچوب ماموریت‌ها و ضوابط محدود کننده عمل کند
کمیته امداد		روال قانونی این است که اگر کسی کار را تعطیل کند، تسهیلات از او پس گرفته بشود؛ اما ما باید ملاحظت داشته باشیم.
شهرداری	محدودیت قوانین	ما نباید شابلون بگذاریم و هر کس توش گنجید رو تحت پوشش قرار بدیم. باید اگر جای خالی داشتیم و مدیر تشخیص داد، تحت پوشش قرار بگیره.
کمیته امداد	محدودیت پوشش	فقط ۲۵ درصد زنان سرپرست خانوار تهران تحت پوشش کمیته امداد هستند.
کمیته امداد		مسئولیت‌های کمیته امداد بیش از توانش هست.
بهزیستی	مسئولیت گسترده	کمیته امداد در آغاز مجموعه‌ای از نهادها بود که قرار بود نهاد تصمیم‌گیر باشد و بهزیستی هم عضو آن بود. امروز شده نهاد اجرایی
کمیته امداد	ضعف آمار و اطلاعات	ما آماری از کل زنان سرپرست خانوار تهران نداریم.
شهرداری		ما دیتای کامل نداریم. یه دیتای آماری شناسنامه‌ای هست که با واقعیت تطابق نداره
کمیته امداد		از طرف ما مشکلی نیست؛ شهرداری باید بیاد جلو و همکاری کنه.
کمیته امداد		با بهزیستی تعاملی نداریم.
بهزیستی		تعامل سیستماتیک بین شهرداری و بهزیستی وجود نداره.
شهرداری	ضعف هم‌افزایی	ارتباط ما با بهزیستی و کمیته امداد بیشتر در حد استعلام گرفته.
شهرداری		مدل توانمندسازی این سه سازمان این قدر با هم متفاوته که نتونستند به وحدت و همکاری برسند.
کمیته امداد	ایجاد انگیزه و باور	ما اگه بتونیم در فرد ایجاد انگیزه و باور کنیم، اونو توانمند کردیم.

شهرداری	نگاه به زندگی هست که تعیین می‌کند یک فرد توانمند شده یا خیر.
کمیته امداد	آموزش فنی و حرفه‌ای هیچ محدودیتی ندارد. هر زمینه‌ای که فرد آمادگیش داشته باشد.
شهرداری	بیشتر زنان سرپرست خانوار از توانایی پایینی برخوردارند. اول مهارت‌افزایی می‌کنیم و حتی توی این دوره هزینه ایاب و ذهاب رو هم می‌دیم.
کمیته امداد	مشکل اصلی در کارآفرینی‌ها، بازار و فروش تولیدات است.
شهرداری	کارگاه‌های توانمندسازی باید خودشون برای خودشون بازار ایجاد کنند.
کمیته امداد	توانمندسازی یعنی استقلال اقتصادی
کمیته امداد	وظیفه توانمندساز اینه که مدیریت هزینه و مصرف رو یاد بده.
کمیته امداد	جامعه هدف ما معمولاً از نظر فرهنگی ناتوانند
کمیته امداد	باید مراقب بود زنان سرپرست خانوار به سمت آسیب‌های اجتماعی کشیده نشن.
شهرداری	اشتغال هم پیشگیری از فقر می‌کنه و هم پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی.
بهبودی	مراجعه‌کنندگان اول نیاز به حمایت‌های موردی یا مستمر دارند. بعد از یک مدت توانمندسازی رو میشه شروع کرد.
بهبودی	جان کلام توانمندسازی اینه که فرد بتونه برای خودش تصمیم بگیره و اختیار زندگی‌شو بر عهده بگیره.
شهرداری	مساله زن سرپرست خانوار، کنترل و سرپرستی مجموعه روابط اجتماعی خانواده است.
بهبودی	مهارت نه گفتن، ارتباط با جامعه، حل مساله، تربیت فرزندان و .....
بهبودی	آموزش مهارت کسب و کار یکی از پایه‌های برنامه توانمندسازی ما است.
بهبودی	سیاست بهزیستی در اشتغال، مبتنی بر کار گروهی است
بهبودی	وزن بهزیستی باید بالاتر از نهادهای امدادی دیگر باشد؛ در صورتی که این جور نیست.
بهبودی	کمیته امداد چون غیردولتی هست، به هیچ نهادی پاسخگو نیست.
بهبودی	در مواقعی مثل انتخابات، با تاخیر یا تعجیل در حمایت‌ها و بازی با مستمری‌ها و مساعدت‌های موردی، از آن سوء استفاده سیاسی می‌شود.
بهبودی	این قدر بحث روابط بهزیستی و کمیته امداد سیاسی شده که از حالت تعامل خارج شده و بیشتر سیاسی است تا سیاسی.
شهرداری	از لحاظ موضع سیاسی به ما میگن زن سرپرست خانوار به شما ربطی نداره.
بهبودی	الان کمیته امداد و بهزیستی بیشتر رقابت می‌کنند تا هم‌افزایی.
بهبودی	به جای سیاست فقرزدایی در شهرها، به سمت سیاست‌های فردی و حمایت از فرد رفتیم.
بهبودی	وزارت رفاه که باید تعامل و نزدیکی روابط رو ایجاد کنه، قدرتش رو نداره.
شهرداری	رویکرد ما خانواده‌محوره؛ یعنی کل خانواده تحت پوشش قرار می‌گیرند.
بهبودی	آموزش مذاکره و تیم‌سازی هم جزو برنامه‌های بهزیستی هست.
شهرداری	تشکیل تعاونی و هم‌افزایی زنان یک راهکار خوبه که باید زنان براش آموزش ببینند.
بهبودی	برنامه بهزیستی مددکاری و آموزش مهارت‌های اجتماعی است.
بهبودی	سیاست کلان درستی در حوزه توانمندسازی وجود نداره.
بهبودی	اول دولت باید متوجه بشه فرایند توانمندسازی ایراد داره.
شهرداری	متولی اصلی توانمندسازی زنان سرپرست خانوار در کشور مشخص نیست.
شهرداری	تورم و نابرابری جنسیتی موانع اصلی ما در برنامه‌های توانمندسازی هستند.
شهرداری	توانمندسازی یه فراینده. باید پله پله رخ بده.
شهرداری	توانمندسازی به عنوان فرایند

شهرداری	درک نادرست از توانمندسازی	اکثر سازمانها برنامهشون این جوریه که فرد مراجعه می کنه و خواسته ای داره و اونا برطرف می کنند. این توانمندسازی نیست.
شهرداری	ضعف ساختار سازمانی	اشکال سازمان های دیگه اینه که ادارات موازی اشتغال، آموزش و مددکاری دارن که مستقل از هم کار می کنند. این طوری فرایندی در توانمندسازی رخ نمیده.
شهرداری	تغییر کلیشه های جنسیتی	باید کلیشه های جنسیتی رو در مورد زنان بیوه و مطلقه تغییر داد.
شهرداری	چندوجهی بودن توانمندسازی	مینای توانمندی نباید درآمد باشه. باید تمام جنبه های اجتماعی و روانی رو هم دربر بگیره.
شهرداری	توانمندی روانی، اساس توانمندی	دیدگاه ما توانمندسازی و فقرزدایی فقط یک جنبه اون هست.
شهرداری	توانمندی روانی، اساس توانمندی	اصل در توانمندی، توانمندی روانی و اعتماد به نفس است.
شهرداری	تقدم حمایت بر توانمندسازی	سازمان های دیگه مثل امداد و بهزیستی بیشتر حمایتی هستند، اما ما برنامه حمایتی نداریم.

پرداخته می شود و کدهای مشابه و مشترک، در قالب یک مقوله ی واحد قرار می گیرند. فراستخواه [۳۴] نتایج کدگذاری محوری مطابق جدول زیر می باشد:

کدگذاری محوری جهت ساختن مقوله ها و استخراج محورها، مفاهیم به صورت یک شبکه با هم در ارتباط قرار می گیرند، به این صورت که با مقایسه ی کدها با همدیگر، به شناسایی کدهای متداخل و مشابه

جدول ۲. نتایج کدگذاری محوری

مفهوم	محور	سازمان مصاحبه شونده
اداره خانواده	تعریف ملاک اقدام زن سرپرست خانوار	کمیته امداد
بی سرپرستی		کمیته امداد، بهزیستی، شهرداری
فقدان درآمد		کمیته امداد، بهزیستی، شهرداری
دختران مجرد		شهرداری
فقدان پوشش		کمیته امداد، شهرداری
راهبری شغلی		کمیته امداد
تسهیلات اشتغال		کمیته امداد، بهزیستی
حمایت حقوقی		کمیته امداد، بهزیستی
بازاریابی محصولات		کمیته امداد، شهرداری
مستمری		کمیته امداد، بهزیستی
تخفیف انشعابات	اقدام توانمندساز	کمیته امداد، شهرداری
مشاوره خانواده		کمیته امداد
مسکن		کمیته امداد، شهرداری
خرید لوازم		کمیته امداد، شهرداری
هزینه های تحصیلی		کمیته امداد، شهرداری
بیمه		کمیته امداد
سوادآموزی		کمیته امداد، شهرداری
طرح مثبت زندگی		بهزیستی
آموزش مهارت های زندگی		بهزیستی
آموزش مهارت کسب و کار		بهزیستی
گروه های همیاری و خودیاری	بهزیستی	
نذر فرهنگی	شهرداری	
کاریابی	شهرداری	
سامانه کوشانه	شهرداری	

محدودیت منابع	کمیته امداد
محدودیت قوانین	کمیته امداد، شهرداری
محدودیت پوشش	کمیته امداد
مسئولیت گسترده	کمیته امداد، بهزیستی
ضعف آمار و اطلاعات	کمیته امداد، شهرداری
ضعف هم‌افزایی	کمیته امداد، بهزیستی، شهرداری
عدم توجه به جایگاه بهزیستی	بهزیستی
پاسخگو نبودن کمیته امداد	بهزیستی
نقص تعریف زن سرپرست خانوار	کمیته امداد، شهرداری
محدودیت کمک هزینه مسکن	کمیته امداد
سوء استفاده سیاسی از اقدامات حمایتی	بهزیستی
سیاست‌زده شدن روابط نهادهای امدادی	بهزیستی، شهرداری
رقابت به جای هم‌افزایی	بهزیستی
مقدار محدود مستمری	کمیته امداد، شهرداری
ضعف نهادهای بالادست در هم‌افزایی	بهزیستی
ضعف سیاست‌های کلان	بهزیستی، شهرداری
تقدم یافتن حمایت بر توانمندسازی	شهرداری
عدم تکمیل فرایند کارآفرینی	کمیته امداد، شهرداری
درک نادرست از توانمندسازی	شهرداری
ضعف ساختار سازمانی	شهرداری
استقلال اقتصادی	کمیته امداد
تغییر کلیشه‌های جنسیتی	شهرداری
توانمندسازی به عنوان فرایند چندوجهی بودن توانمندسازی	شهرداری
تصمیم‌گیری و کنترل فرهنگ مصرف	بهزیستی، شهرداری
توانمندسازی فرهنگی	کمیته امداد
جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی	کمیته امداد، بهزیستی، شهرداری
اشتغال، اساس توانمندسازی	کمیته امداد، شهرداری
توانمندی روانی، اساس توانمندی	بهزیستی، شهرداری
ایجاد انگیزه و باور	کمیته امداد، شهرداری
مهارت‌های زندگی	بهزیستی
مهارت کسب و کار	بهزیستی
همیاری و خودیاری	بهزیستی
اجتماع‌محوری	بهزیستی
خانواده‌محوری	شهرداری
تامین نیازهای بنیادی، سپس توانمندسازی	بهزیستی
اجبار در برنامه‌های فرهنگی	کمیته امداد

مواضع انتقادی

تعریف ملاک اقدام توانمندسازی

علل و اهداف توانمندسازی

ساختار توانمندسازی

کمیته امداد، شهرداری	اجبار در خدمات اشتغال
بهبودی، شهرداری	آموزش مهارت‌های اجتماعی
کمیته امداد	برنامه‌های فرهنگی
کمیته امداد، شهرداری	آموزش مهارت فنی و حرفه‌ای

کدگذاری گزینشی

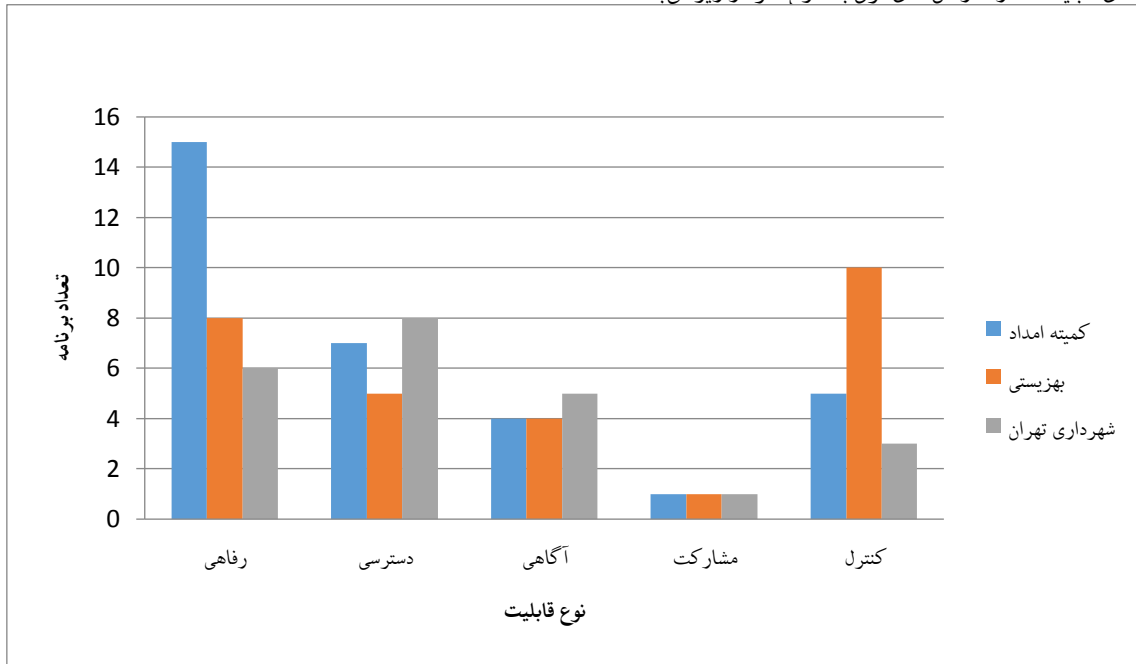
تحلیل اقدامات این سه سازمان حمایتی، مبتنی بر مصاحبه‌های صورت گرفته و مدل پارادایمی فوق، بر اساس دیدگاه نظری این پژوهش، مطابق جدول زیر است:

جدول ۳. اقدامات سازمان های متولی توانمندسازی زنان سرپرست خانوار

شماره	نقش	رغم	دسترسی	آگاهی	مشارکت	کنترل	مالی	روانی	اجتماعی	تجزیاتی	کمیته اعداد	شهرداری
	گروه‌های همیار											
	تامین مالی خرد،											
	آموزش فنی و حرفه‌ای											
	آموزش مهارت‌های کسب و کار											
	جشنواره محصولات											
	ایجاد بازارچه‌های فصلی،											
	آموزش مهارت زندگی											
	مشاوره خانواده											
	سوادآموزی											
	تدوین پرونده سلامت											
	آموزش‌های خودمراقبتی											
	تست‌های غربالگری											
	بیمه											
	جبران هزینه‌های درمانی											
	اعطا جهیزیه به فرزندان											
	جهیزیه ازدواج مجدد											
	تامین هزینه تحصیلی											
	کمک ودیعه مسکن											
	تامین لوازم زندگی											
	راهبری شغلی											
	تسهیلات اشتغال											
	تامین فضای کسب و کار											
	ایجاد مراکز مهارتی کوثر											
	توسعه مشاغل خانگی											
	پرداخت وام قرض‌الحسنه											
	حمایت حقوقی											
	بازاریابی محصولات											
	ارایه مستمری ماهانه											
	تخفیف انشعابات											
	مددکاری اجتماعی											
	نذر فرهنگی											
	کاریابی											
	سامانه کوشانه											

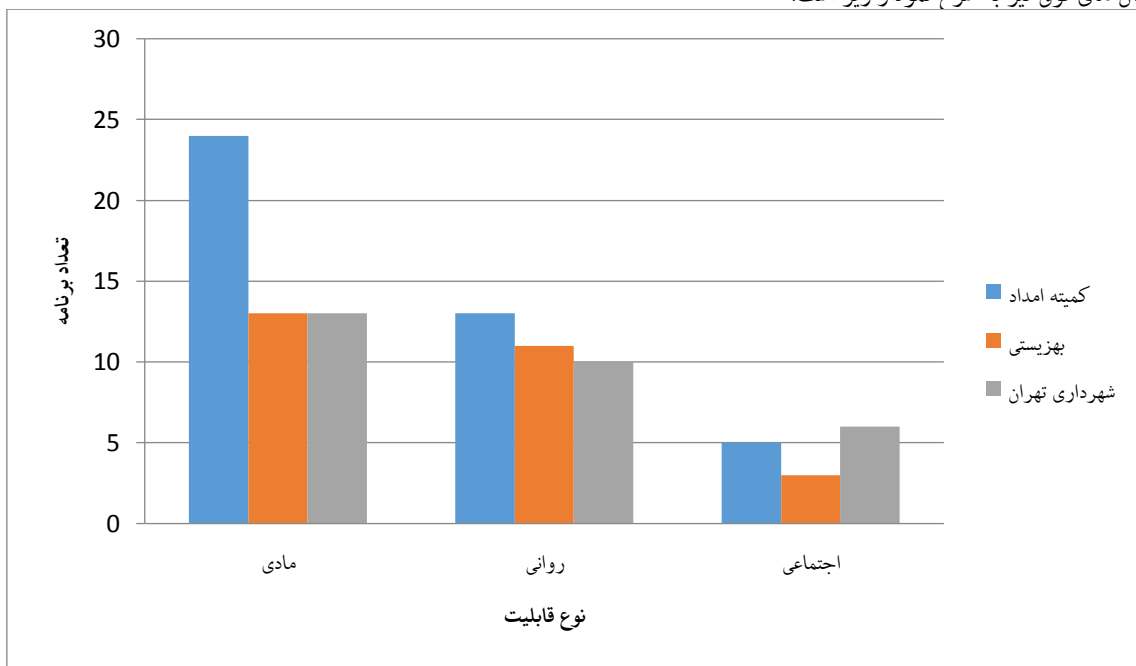
طرح همیار امید										
طرح همسان‌گزینی										
بیمه عمر و حوادث										

جدول فوق نشان می‌دهد که نهادهای متولی زنان سرپرست خانوار به همهٔ قابلیت‌ها و دستاوردها توجه داشته‌اند؛ اما این توجه در یک سطح نبوده است. میزان برنامه‌های اجرا شده در هر یک از جنبه‌های قابلیت‌ها در سازمان‌های فوق به شرح نمودار زیر می‌باشد:

نمودار ۱. تعداد برنامه‌های سازمان‌های حمایتی در کسب قابلیت‌های زنان سرپرست خانوار

میزان برنامه‌های اجرا شده در هر یک از جنبه‌های دستاوردها در سازمان‌های فوق نیز به شرح نمودار زیر است:

نمودار ۲: برنامه‌های سازمان‌های حمایتی در کسب قابلیت‌ها در زنان سرپرست خانوار

نتیجه گیری

یافته‌های پژوهش نشان داد که:

در هر سه سازمان حمایتی، تعریف زنان سرپرست خانوار مبتنی بر اصطلاح «بی‌سرپرستی» است که واجد رویکردی جنسیتی و مهم از کلیشه‌های جنسیتی است؛ به گونه‌ای که سرپرستی زن بر خانواده نه محصول یک انتخاب، بلکه نتیجه از دست دادن سرپرست مرد است. تنها مدیران شهرداری تهران به دختران خودسرپرست که شامل کسانی است که این امر انتخاب شخصی‌شان بوده، اشاره داشتند. در هر سه سازمان حمایتی، در تعریف زنان سرپرست خانوار، تأکید بر «فقدان درآمد» است که نشانگر آن است که تنها به وجه مادی و اقتصادی سرپرستی خانوار توجه دارند؛ گرچه مدیران کمیته امداد بر «مدیریت خانواده» نیز تأکید داشتند که نشانگر توجه به وجوه دیگر سرپرستی است.

در تعریف توانمندسازی، عمده تأکید بر دستاوردهای مادی و تا حدودی روانی است و جز در تعریف مدیران شهرداری که به «تغییر کلیشه‌های جنسیتی» تأکید نمودند، اشاره‌ای به دستاوردهای اجتماعی توانمندسازی صورت نمی‌گیرد؛ همان‌گونه که اشاره‌ای به قابلیت مشارکت اجتماعی نیز در تعاریف توانمندسازی هیچ‌کدام از مدیران نهادهای حمایتی دیده نمی‌شود.

گرچه تمامی قابلیت‌ها و دستاوردها در برنامه‌ها و اقدامات این سه سازمان حمایتی وجود دارند، اما توزیع آن‌ها ناموزون است. در کمیته امداد، قابلیت رفاهی، بنیاد برنامه‌های این سازمان را تشکیل می‌دهد. این توزیع در سازمان بهزیستی و شهرداری اندکی موزون‌تر است. در هر سه نهاد، برنامه‌ها و اقدامات توانمندساز به شدت از نبود برنامه‌ای در جهت توسعه قابلیت مشارکت زنان سرپرست خانوار رنج می‌برند. در حوزه توسعه قابلیت کنترل نیز، تنها سازمان بهزیستی است که از وضعیت مطلوبی برخوردار است و شهرداری و به ویژه کمیته امداد در این زمینه برنامه‌های ضعیف و محدودی دارند.

عمده برنامه‌ها و اقدامات این سه سازمان بیشتر بر عنصر خودکفایی متمرکز است تا توانمندی و در نتیجه، دستیابی زنان به دستاوردهای مادی را پی می‌گیرد، نه دستاوردهای اجتماعی.

عمده برنامه‌ها و اقدامات این سه سازمان مبتنی بر قابلیت رفاهی و تا حدودی دسترسی است و قابلیت‌های آگاهی، مشارکت و کنترل نقش چندانی در برنامه‌ها و اقدامات ندارند.

به لحاظ توانمندسازی مادی (قابلیت رفاهی) تمامی شاخصه‌های آن، اعم از امکانات رفاهی اولیه، آموزش، تغذیه، درآمد و سلامت لحاظ شده است.

عمده برنامه‌ها مبتنی است بر فرض موقت بودن وضعیت سرپرستی زنان و تأکید بر این است که زنان با اقدام به ازدواج از این وضعیت خارج شوند. این امر در کمیته امداد پررنگ‌تر از سازمان بهزیستی و شهرداری نیز می‌باشد.

در زمینه علل و اهداف توانمندسازی، بسیاری از برنامه‌ها و اقدامات، وضعیت زن سرپرستی را به عنوان گونه‌ای آسیب لحاظ نموده‌اند و در نتیجه، ضمن بی‌توجهی به حق انتخاب زنان، گرایش به تأکید و تشویق بر خروج زنان از این وضعیت و ازدواج مجدد آن‌ها دارند.

هیچ برنامه‌ای در جهت تغییر کلیشه‌های جنسیتی برای توانمندسازی اجتماعی زنان وجود ندارد.

هیچ برنامه‌ای در جهت تغییر سطح اعتماد اجتماعی به زنان سرپرست خانوار وجود ندارد.

شبکه‌های ارتباطی تنها در جهت بسط توانمندسازی مادی و اتصال به بازار دیده شده‌اند و از لحاظ قدرتمندسازی زنان در مناسبات اجتماعی، تصمیم‌گیری، اثرگذاری و مشارکت اجتماعی لحاظ نگردیده‌اند.

اکثر اقدامات توانمندساز به شکل موازی در سازمان‌های مختلف متولی توانمندسازی زنان سرپرست خانوار صورت می‌گیرند و هیچ متولی خاصی ندارند.

رویکرد مقبول این پژوهش به توانمندسازی که انتخاب، تصمیم‌گیری، کنترل و دستاورد را اساس نظری خود قرار داده است، رویکرد خاص و مشخص هیچ یک از این سه سازمان ر تدوین مجموعه اقدامات توانمندساز آن‌ها نیست.

دخالت مسایل فرهنگی و مذهبی در برنامه‌های توانمندسازی (که چنان که در مصاحبه‌ها نیز ذکر شد، گاه با مسایل سیاسی نیز خلط می‌شود) رویکرد فراگیر توانمندسازی را دچار نقصان می‌سازد.

توانمندسازی ماهیتاً یک امر اجتماعی است و مبتنی است بر تغییرات هم‌زمان گروه هدف و فضا و اجتماعی که گروه هدف در آن می‌زیند. اما تمام اقدامات توانمندساز هر سه سازمان متولی، فقط خود زنان سرپرست خانوار را هدف قرار داده است و هیچ اقدامی در جهت تغییر شرایط نابرابر جنسیتی و شرایط ناتوانمندساز زنان سرپرست خانوار صورت نمی‌گیرد.

پیشنهادات پژوهش

۱) در دیدگاه مدیران سازمان‌های حمایتی، جز در شهرداری تهران، به صراحت دختران خودسرپرست جزو زنان سرپرست خانوار لحاظ نشده‌اند. همچنین، با بنیاد قرار دادن نیاز مادی، زنان سرپرست خانواری که دارای درآمد ناکافی و یا دارای درآمد، ولی نیازمند دیگر اقسام توانمندی هستند، از شمول برنامه‌های توانمندسازی خارج گردیده‌اند. لازم است کلیه زنان خودسرپرست تحت پوشش قرار گیرند و حسب نیازشناسی، از اقدامات توانمندساز این نهادها بهره ببرند.

۲) توانمندسازی اصولاً اقدامی اجتماع‌محور است و بنیاد آن بر توانمندسازی اجتماعی است. لذا لازم است گردشی بنیادین در تمامی برنامه‌های توانمندسازی از هدف‌گیری فرد به سمت هدف‌گیری اجتماع انجام شود.

۳) بخش بزرگی از ناتوانمندی زنان سرپرست خانوار، مبتنی است بر کلیشه‌های جنسیتی موجود در جامعه و روابط اجتماعی محصول آن که گاه حتی خنثی‌گر اقدامات توانمندساز نیز می‌گردد. پیشنهاد می‌شود سازمان‌های متولی توانمندسازی زنان سرپرست خانوار، تغییر این کلیشه‌های جنسیتی را هم در برنامه‌ها و اهداف خود قرار دهند.

۴) عدم وجود نهاد بالادستی قدرتمندی که بتواند کلیه سازمانهای توانمندساز زنان سرپرست خانوار را تحت پوشش داشته باشد و اصول، خط‌مشی‌ها، برنامه‌ها و اقدامات آن‌ها را جهت‌دهی و

Government, Corruption, and Social Opportunity: The Interaction of Ideas in Political Economy, Tehran: Naghsh va Negar Publications.2003.

8- Hezar Jaribi, J, Safari Shali, R, The Discourse of Justice in Post-Revolutionary Development Plan Bills, Tehran: Social Science Quarterly.2013 ;20(61): 1-44.

9 -Sen, Amartya, Andisheh Adalat, translated by Vahid Mahmoudi and Hormoz Homayounpour, Tehran: Kondakav Publishing. 2011

10 - Gore, C. Irreducibly social goods and the informational basis of sen's capabilities approach, Journal of International development 1997;No. 2

11-Alkire, S. & Deneulin, S, The human development and capability approach, In S. Deneulin, & L. Shahani, An introduction to the human development and capability approach, London, Earthscan. . (2009).

12-Robyns. I, Understanding sen's capability approach, Cambridge Co. wolfron college. 2002.

13- Sen, a. Equality of What? The tanner lecture on human.1980; values, 197-220.

14-Malhotra, A. & Others Measuring women`s empowerment as variable in international development. 2002.

15-Ritzer, George, Sociological theories in the contemporary era, translated by Mohsen Thalasi, Tehran: Scientific Publications. 1999.

16-Mirovisi Nik, S, Human Development and Gender Justice in the Amartya Sen Approach, Tehran: Quarterly Journal of Interdisciplinary Studies in the Humanities .2015;7(4):47-72.

17- Sen, a. Commodities and capabilities, Amsterdam: North-Holland. 1985.

18-Narayan, D. Measuring empowerment, Cross-disciplinary perspectives., Washington D. C: World Bank. 2005.

19- Ketabi,M,Yazdkhasti,B,Farokhirastaei,Z, and others, Empowering Women for Participation in Development, Tehran:

همانگ کند و آن‌ها را در برابر اقداماتشان پاسخگو نماید، یکی از مشکلات اصلی موجد انحراف در برنامه‌های توانمندسازی زنان سرپرست خانوار و عدم هم‌افزایی این سازمان‌ها با یکدیگر است. لذا پیشنهاد می‌شود کلیه سازمان‌های متولی توانمندسازی زنان سرپرست خانوار، تحت یک نهاد دولتی پاسخگو به فعالیت پردازند و موظف باشند نه تنها تمام اصول، خط‌مشی، برنامه‌ها و اقداماتشان را با آن نهاد دولتی هماهنگ کنند، بلکه به آن و دیگر نهادهای ناظر نیز پاسخگو باشند.

۵) همه‌ی سازمان‌های توانمندساز زنان سرپرست خانوار از نبود یک منبع کشوری مناسب در حوزه آمار و اطلاعات زنان سرپرست خانوار در رنج هستند. این امر موجب می‌شود در نهایت بسیاری از بی‌صداترین بی‌صدایان زنان سرپرست خانوار از پوشش این سازمان‌ها محروم بمانند. لذا پیشنهاد می‌شود سازمان‌های متولی آمار و اطلاعات در کشور موظف گردند طی سازوکاری کلیه اطلاعات زنان سرپرست خانوار را به روز نموده و در اختیار این سازمان‌های متولی توانمندسازی قرار دهند.

۷) در بسیاری از برنامه‌ها و اقدامات توانمندساز سازمان‌های متولی توانمندسازی زنان سرپرست خانوار، کارآفرینی و اشتغال‌زایی، جای توانمندی با ابعاد گسترده‌ی مادی، روانی و اجتماعی‌اش را گرفته است. لذا ضرورت دارد کلیه کارکنان سازمان‌های متولی توانمندسازی زنان سرپرست خانوار آموزش کافی در مورد چپستی، چرایی و چگونگی توانمندسازی طی نمایند.

References

- 1-Safiri,kh, Sociology of Gender, Tehran: Sociologists Publications.2009
- 2-Dintignano,Beatrice mainoni, Insurance and Social Protection, translated by Iraj Aliabadi, Tehran: Higher Institute for Social Security Research. 2000
- 3-Sen, Amartya, Freedom and Equality, translated by Hassan Fesharaki, Tehran: Shiraz Publishing.2001.
- 4-Shaditalab, J, Amiri, S, Women and Gender Issues in the Fourth Development Plan, Tehran: A Joint Project of the Management and Planning Organization and the Center for Women Studies and Research, University of Tehran. 2003.
- 5-Flick, u An Introduction to Qualitative Research, translated by Hadi Jalili, Tehran: Ney Publishing.2009
- 6-Sen, Amartya, Justice as Freedom, translated by Vahid Mahmoudi, Tehran: Dastan Publications.2002
- 7-Sen, Amartya, Derz,Geen, Compiled and translated by Hossein Raghfar,

- 30-Khatam,A,Empowerment of Critical Women on Common Development Approaches. Tehran: Ad Publications2010
- 31-Sen, a. Human development and financial conservatism, Harvard University. 1998.
- 32-Bullock, S, Woman and work, London: Zed. 1994.
- 33- Shaditalab, J, Orientalism, A, Poverty of women heads of households, Tehran: Quarterly Journal of Women Research.2004;2(1); 49-70 .
- 33) No, Urban Studies
- Women's Research Quarterly.2005;1(7): 5-30.
- 20- Forrest. W.D. Citizenship and empowerment, Oxford university. 1999.
- 21-Ghasemi, Maryam and others, Developing Psychological Empowerment Strategies for Rural Women Using Strategic Management Tools, Tehran: Women in Development and Politics Quarterly.2018; 16(1):79-109 .
- 22-Lange, S , Criteria for Women's Empowerment, The Role of Women in Development, Tehran: Roshangaran Publications.1993.
- 23- Abbaszadeh, Mohammad and others, Empowerment of Women Heads of Households with Emphasis on Indigenous Solutions, Tehran: Proceedings of the National Conference on Empowerment.2014.
- 24-Kyem, P. A. K. Power, participation and inflexible institutions, Cartographica. 2004. No.3-4
- 25-Davis, C, Role occupancy, quality and psychological distress among caucasian and african american women affilia, journal of women and social work(2010); 26(1).
- 26-Wilson, P. A. Empowerment: community economic development from the inside out. 1996.
- 27-Jafari,A,Jafari,S.Hosini,SM, The Effectiveness of Psychological Empowerment in Reducing Anxiety and Improving the Executive Functions of Women with Addicted Spouses, Tehran: Quarterly Journal of Counseling Culture and Psychotherapy. 2018; 8 (32):89-109.
- 28-Gholipour, Arian and others, The Role of Formal Education and Organizational Employment in Women's Empowerment Tehran, Tehran: Women's Research Quarterly.2008; 6(3): 113-132.
- 29-Shafi'i Alavijeh, M, Gender Identification and Empowerment, Tehran: Proceedings of the First Conference on Women, Social Injuries and Ways to Prevent It.2010.